

УДК 94 (477) Яворницький «1917–1920»

С. І. Світленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**УКРАЇНСЬКІ НАУКОВО-ОСВІТНІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ
(1917–1920)**

Висвітлено різноманітні інтелектуальні контакти Д. І. Яворницького в період революції 1917–1920 рр. Особлива увага сфокусована на науково-освітній діяльності вченого в галузі історичної україністики в Катеринославському університеті, у сфері популяризації історичних знань на курсах, з'їздах, зібраннях та в товариствах. Системно показано нові епістолярні контакти Д. І. Яворницького з ученими на державній службі нової української влади та молодими дослідниками, а також продовження старих листовних зв'язків з українськими науковцями.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, Катеринославський університет, історична україністика, епістолярні контакти, науково-освітня діяльність, науково-освітні комунікації, науково-освітня інтелектуальна мережа.

С. И. Светленко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**УКРАИНСКИЕ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ
Д. И. ЯВОРНИЦКОГО ПЕРИОДА РЕВОЛЮЦИИ (1917–1920)**

Освещены разнообразные интеллектуальные контакты Д. И. Яворницкого в период революции 1917–1920 гг. Особое внимание сфокусировано на научно-образовательной деятельности ученого в области исторической украинистики в Екатеринославском университете, в сфере популяризации исторических знаний на курсах, съездах, собраниях и в обществах. Системно показаны новые эпистолярные контакты Д. И. Яворницкого с учеными на государственной службе новой украинской власти и молодыми исследователями, а также продолжение старых письменных связей с украинскими учеными.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, Екатеринославский университет, историческая украинистика, эпистолярные контакты, научно-образовательная деятельность, научно-образовательные коммуникации, научно-образовательная интеллектуальная сеть.

S. I. Svitlenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**D. I. YAVORNITSKIY'S UKRAINIAN SCHOLAR
AND EDUCATIONAL COMMUNICATIONS
AT THE PERIOD OF REVOLUTION (1917–1920)**

The author studies a variety of D. I. Yavornytsky's scholarly and educational contacts at the period of revolution, 1917–1920. It has been proved that even under the difficult conditions of the period the famous historian was able not only to keep and restore his pre-revolutionary scholarly ties, but also to add some new «components» into his communication system, that can be considered as a particular intellectual network. It is shown that the system can be determined as Ukrainian and national, according to content, internal horizontal and vertical communication links, institutional and personal features.

Special attention is focused on a research and teaching activity of the scholar in Katerinoslav University, when he popularized Ukrainian history in student courses, at meetings and congresses, as well as participating in educational societies. His activity supported the expansion of intellectual scholarly and educational communication. The author has studied new D. Yavornytsky's epistolary contacts with scientists who were involved into policy and power, young researchers and old intellectual epistolary partners. It is stressed that D. Yavornytsky's scholarly and educational communication (1917 – 1920) contributed significantly into the creation of a new Ukrainian national intellectual space.

Key words: D. I. Yavornytsky, Katerinoslav University, Ukrainian Studies, epistolary contacts, scholarly and educational activities, scholarly and educational communications, educational intellectual network.

Життя та діяльність визначного українського вченого Д. І. Яворницького періоду революції 1917–1920 рр. вже ставало об'єктом дослідження ряду сучасних істориків. Так, уже до 140-річчя від дня народження знаного дослідника української козаччини В. Я. Яценко підготував спеціальну доповідь «Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917 р.», яка вийшла друком у збірнику «Регіональне і загальне в історії» [19, с. 8–10]. За десятиріччя, у статті того ж історика «Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917–1920 рр.», що вийшла у світ у 150-ту річницю від дня народження нашого непересічного попередника, йшлося про три етапи вивчення біографії вченого зазначеного часу та достатньо докладно висвітлено різноманітну й інтенсивну наукову і громадсько-культурну діяльність Дмитра Івановича на тлі подій 1917–1920 рр. При цьому були не тільки узагальнені відомі в історіографії факти, а й залучені малознані дані з епістолярної спадщини та періодичних видань часів революції [20, с. 35–43]. У цьому ж на-

прямі розробляла біографію Д. І. Яворницького й О. О. Колпакова, яка розглянула наукову діяльність ученого періоду 1917–1918 рр. [10, с. 65–67], показала його постать у вирі історії за часів революції і в постреволюційну добу [9, с. 43–53].

Зазначені дослідження писалися здебільшого в контексті суспільно-політичної історії. Втім, на нинішньому етапі, коли засобами археографії актуалізована значна частина епістолярної спадщини вченого, є можливість розкрити тему з погляду інтелектуальної історії. Під таким кутом зору життя та діяльність Д. І. Яворницького періоду 1917–1920 рр. ще спеціально не розглядалися. А саме зазначений ракурс дозволяє показати багатомірний світ інтелектуального співтовариства знаного вченого в переломний період життя нашого краю, що і ставить на меті автор даної статті.

Поставлена мета реалізовувалася в процесі поєднання традиційних конкретно-історичних методів, приміром історико-генетичного та історико-системного, і сучасного методу мережевого аналізу. Останній дозволяє поглянути на науково-освітню діяльність Д. І. Яворницького крізь призму моделювання його інтелектуальної комунікативної мережі, що складалася як із вертикальних ліній (учитель/учні, старше/молодше покоління), так і горизонтальних (сучасники-інтелектуали, кафедри, курси, товариства тощо), котрі співіснували паралельно в історичному часі та просторі. В сучасній українській історіографії широкий потенціал мережевого аналізу вже вдало продемонстровано І. І. Колесник у контексті розгляду мережі культурно-інтелектуальних комунікацій М. В. Гоголя [8, с. 557]. Застосуємо ж цей метод у процесі дослідження українських науково-освітніх інтелектуальних комунікацій Д. І. Яворницького.

У буремний період 1917–1920 рр., що характеризувався драматичними подіями революції та громадянської війни, Д. І. Яворницький не тільки не припинив свої науково-освітні інтелектуальні комунікації, а, попри всі труднощі епохи, навіть розширив їх змісти. Динамічний та суперечливий революційний процес 1917 р. накладав відбиток на науково-освітню діяльність Д. І. Яворницького, який в обстановці піднесення революції продовжував щоденну творчу працю в Катеринославі.

Свідчення діяльності подвижника-вченого закарбував у своїх спогадах К. Ф. Стародубов, тоді 13-літній хлопець, який приїхав до міста на Дніпрі в 1917 р. і був на все життя вражений блискучими імпровізаціями талановитого промовця Д. І. Яворницького під час його музейних екскурсій та публічних лекцій. Дмитро Іванович, за словами Кирила Федоровича (в майбутньому академіка АН України), «одразу ж зачарував слухачів», полонив щирою любов'ю до рідного краю, яскравими образами минулого [13, с. 63].

Справедливість цих оцінок підтверджується і спогадами польського письменника, перекладача і літературознавця Є. Єнджеєвича, який, навчаючись в Катеринославській гімназії, відвідував екскурсії Д. І. Яворницького в його музеї і перебував під незабутнім враженням від екскурсовода – «людини-університету», «адже усі його особисті знання могли бути здобутком цілої громади талановитих і високоосвічених науковців» [6, с. 58–59, 176].

Упродовж революційних років Д. І. Яворницький дійсно приділяв велику увагу популяризації історичних знань. У цей бурхливий час помітно посилювався потяг народних мас до освіти, а відтак і необхідність у підготовці й перепідготовці вчительських кадрів. За даними В. Я. Яценка, у червні – липні 1917 р. Д. І. Яворницький разом із В. В. Благонадьожиним, В. О. Бідновим, С. О. Липковським, А. С. Синявським, І. М. Трубою працював на українознавчих курсах для вчителів Катеринославського, Олександрівського та Павлоградського повітів, читаючи лекції з історії Запорозької Січі. На цю ж тематику вчений читав лекції в Катеринославському товаристві «Січ» восени 1917 р., на спархіяльному з'їзді в Катеринославі у червні 1918 р., на курсах українознавства для вчителів вищих початкових і середніх шкіл Катеринославщини у тому ж 1918 р., на лекції-концерті в Англійському клубі 19 січня 1919 р. і та ін. [15, с. 38–39].

Таким чином, незважаючи на непрості часи революції і громадянської війни, в науково-освітній діяльності Д. І. Яворницького постали нові вертикальні й горизонтальні інтелектуальні комунікативні зв'язки по лінії популяризації історичних знань.

Заснування Катеринославського університету влітку 1918 р. розширило і збагатило інтелектуальні контакти Д. І. Яворницького, який на раді історико-філологічного факультету під головуванням професора М. К. Любавського був обраний на посаду професора молодого вищого навчального закладу [15, арк. 9 зв.]. Свідченням нового статусу Дмитра Івановича став лист ректора Катеринославського університету професора М. І. Лебедева, в якому містилося запрошення на засідання Ради Катеринославського університету, котре мало розпочатися ввечері 2 вересня 1918 р. в аудиторії № 8 Гірничого інституту [3, с. 293].

Очевидно, професор Д. І. Яворницький зберігав за собою членство у раді Катеринославського університету до організаційної трансформації цього ВНЗ в Інститут народної освіти. Принаймні, прізвище вченого знаходимо у складі Ради новоствореного на базі університету Катеринославського ІНО(з 1 травня 1920 р.) [14, арк. 67 зв.].

А незабаром втілилася в життя давня мрія Д. І. Яворницького – читати професорські лекції з університетської кафедри. Вже 20 вересня 1918 р. він як професор прочитав першу вступну лекцію для сту-

дентів Катеринославського університету – «Українсько-руське козацтво перед судом історії» [18, арк. 1]. Тим самим була започаткована ще одна вертикальна інтелектуальна науково-освітня комунікативна лінія із системної підготовки кадрів вищої школи. Її розвиток відбувався в процесі читання авторитетним дослідником університетських курсів лекцій.

У фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України зберігається «Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Екатеринославского университета в 1919–1920 гг.» Д. І. Яворницького. Цей цікавий документ засвідчує, що Дмитро Іванович викладав курс «Історія місцевого краю» по чотири години на тиждень для слухачів і слухачок в осінньому й весінньому семестрах на I та II курсах. Лекційні заняття проводилися по понеділках (від третьої – четвертої години дня), вівторках, четвергах і п'ятницях (від другої – третьої години дня). Практичні ж заняття професор Д. І. Яворницький вів у народному музеї ім. О. М. Поля по недільних днях від 10-ї – 12-ї години першої половини дня. Як бачимо, навчальні заняття Дмитра Івановича зі студентами молодших курсів відбувалися п'ять днів на тиждень, що створювало необхідні передумови для системної роботи студентства над матеріалом та інтелектуального діалогу з професором [17, арк. 1–2].

Рукопис лекційного курсу Д. І. Яворницького «Історія місцевого краю», котрий читався в Катеринославському університеті в 1920–1921 рр., а це 707 сторінок тексту, засвідчує, що в ньому професор виходив далеко за межі історичного краєзнавства, тісно пов'язуючи місцеву історію з історією України, всесвітньою історією, історією первісного суспільства, археологією та етнографією, використовуючи історіографічні екскурси [16, спр. 22345]. Все це дає можливість твердити, що Д. І. Яворницький був прихильником фундаментальності викладання та широкого залучення міждисциплінарних зв'язків.

Належна широта і глибина осягнення предмету в професорських лекціях мала підкріплюватися самостійною роботою студентів, котра, звичайно суттєво ускладнювалася за умов відсутності в тодішньому університеті необхідного бібліотечного фонду. Попри це, професор Д. І. Яворницький надавав студентам кожного курсу, хоч і невеликі, спеціальні списки рекомендованої літератури («посібників»). До їх складу входили праці з історії та археології, починаючи від «батька історії» Геродота і закінчуючи такими авторами, як П. В. Голубовський, О. С. Лаппо-Данилевський, Л. Нідерле, А. О. Скальковський, О. С. Уваров та ін. Помітне місце серед рекомендованих праць посідав і доробок самого професора, зокрема його «Публичные лекции по археологии России» (СПб., 1890), «История запорожских казаков»

(М., 1900. – Т. 1), «Запорожъе в остатках старины и преданиях народа» (СПб., 1888. – Т. 1–2) [17, арк. 1–2].

Не підлягає сумніву, що Д. І. Яворницький відіграв ключову роль у зачаткуванні в Катеринославському університеті історичної україністики. Першорядне значення в цьому мало відкриття у 1918 р. кафедри історії місцевого краю і Запорожжя, на якій Дмитро Іванович став працювати професором. Наявність цього факультетського підрозділу обумовило формування нової інтелектуальної горизонтальної лінії науково-освітніх контактів ученого [7, с. 39; 20, с. 39].

Важливо, що, роблячи історичну україністику надбанням вищої історичної освіти в Катеринославському університеті, Д. І. Яворницький розвивав її на ґрунті української мови, котра являла собою консолідуючо-сміслову основу всіх його вертикальних і горизонтальних інтелектуальних комунікацій в університеті. За споминами Є. Єнджеєвича, україномовні лекції професора в Катеринославському університеті справляли величезне враження на студентів. «Ця мова в його вустах, – згадував вищезазначений очевидець подій про Д. І. Яворницького-професора, – набувала неймовірної милозвучності, фразеологічне багатство дивувало навіть досвідчених слухачів». «Наша мова, – казав професор, – може не подобатися лише тим, хто її не знає або не опанував як слід». Задля посилення емоційного впливу на студентів Дмитро Іванович часто читав по пам'яті поезії або наспівував думи [6, с. 58–59]. Вищезазначене дає зрозуміти, чому навіть у ці непрості революційні роки Д. І. Яворницький не припиняв укладання тритомного «Словника української мови», перший том якого, вмістивши 8 тисяч слів, вийшов у світ у видавництві «Слово» 1920 р. [20, с. 40].

В університеті навколо Д. І. Яворницького почало гуртуватися коло патріотично налаштованих науково-педагогічних працівників. До їх числа безперечно належав професор В. О. Біднов, з яким Дмитра Івановича пов'язувала спільна робота у Катеринославській губернській вченій архівній комісії та в Катеринославській «Просвіті» ще в дореволюційний період. Улітку 1918 р. він був запрошений відомим істориком й організатором вищої історичної освіти М. К. Любавським до складу професорів історико-філологічного факультету Катеринославського університету, отримав посаду екстраординарного професора з правом викладати українською мовою і дав згоду очолити кафедру історії церкви. Проте вже 5 жовтня 1918 р. вчений покинув Катеринослав і переїхав до Кам'янця-Подільського, де незабаром був обраний деканом богословського факультету в місцевому університеті [7, с. 38; 12, с. 46–47].

Інтелектуальне коло Д. І. Яворницького не обмежувалося історико-філологічним факультетом. До його однодумців, напевно,

належав і професор О. М. Щербина, який в 1918 р. викладав у Катеринославському університеті філософію і грецьку мову, але згодом переїхав до Прилуцького педагогічного технікуму. Саме із Прилук Олександр Мусійович направив Дмитру Івановичу листа від 14 грудня 1920 р., в якому сповіщав про успіхи у справі українізації в Полтаві, про незадовільне становище просвіти у цьому місті, про заснування братства для відродження української церкви, про свою діяльність серед учителів Прилук [3, с. 627–628, 855].

За свідченням письменника А. Р. Палея, навіть у неспокійні й важкі роки революції та громадянської війни Д. І. Яворницький не був кабінетним ученим, а енергійно працював, постійно розширюючи свої інтелектуальні комунікації: викладав у Катеринославському університеті; читав лекції з археології: популярні публічні – для громадськості й систематичні – на приватних загальноосвітніх курсах [11, с. 68]. Як лектора Д. І. Яворницького, крім університету, добре знали в Гірничому інституті, Вищому педагогічному інституті, Першій реальній школі, що свідчило про розгалуженість його науково-освітньої мережі [20, с. 39].

Незважаючи на складні часи революції і громадянської війни, Д. І. Яворницький був у числі тих патріотично налаштованих учених Катеринослава, які прагнули відродити старі або започаткувати нові наукові інституції. Так, ще в березні 1917 р. Д. І. Яворницький взяв участь у відродженні Катеринославського товариства «Просвіта» і був обраний кандидатом у члени правління. На 5 січня 1919 р. планувалося скликати установчі (відновлювальні) збори Катеринославської губернської вченої архівної комісії, а на 12 січня того ж року загальні збори цієї установи мали вже заслухати доповіді Д. І. Яворницького, В. О. Біднова і Д. Ф. Чернявського. Того ж січня відбулося перше установче зібрання Катеринославської наукової спілки, і Дмитро Іванович був обраний членом її ради. Зазначені факти свідчать, що за часів революції і громадянської війни Д. І. Яворницький, поряд з новими елементами своєї науково-освітньої інтелектуальної мережі, намагався відновити старі, що функціонували в дореволюційний період.

Навесні 1919 р. знаного українського вченого запросили перейти працювати до Києва для роботи в історико-філологічному відділі Всеукраїнської Академії наук. Однак Д. І. Яворницький не пристав на цю почесну пропозицію через піклування про музей та стан свого здоров'я [20, с. 39, 40; 2, с. 106].

Інтелектуальна науково-освітня мережа Д. І. Яворницького мала не тільки інституційний, а й персоналістичний вимір, що яскраво відбилася в епістолярних комунікаціях ученого. Промовистим підтвердженням великого авторитету Дмитра Івановича стало листування з ним багатьох науковців, зокрема українського археолога, етнографа,

мистецтвознавця та визначного музейного діяча М. Ф. Біляшівського, у 1917 р. голови Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. Зокрема, 25 квітня 1917 р. Микола Федотович писав Д. І. Яворницькому про необхідність поставити комісарів охорони пам'яток старовини й мистецтва в Катеринославі та в Катеринославській губернії, вважаючи, що ці посадовці мають належати до українців. При цьому М. Ф. Біляшівський запрошував Дмитра Івановича поєднати в одній особі ці дві посади. Окрім того, кореспондент Д. І. Яворницького просив його підбирати з українців або їхніх прихильників до складу Комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва на Катеринославщині, на який покладалося проведення повної реєстрації пам'яток, стежив за будівництвом церков та інших будівель в українському стилі тощо [3, с. 71, 788, 789].

16 травня 1917 р. М. Ф. Біляшівський поінформував Д. І. Яворницького про створення у Києві «Центрального Комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні» і просив його взятися за справу заснування місцевого комітету, принагідно запитуючи: «Як справа з комісаром по охороні старовини на Катеринославщині? Конче треба вибрати» [3, с. 71–72].

За часів гетьманату П. Скоропадського листування між М. Ф. Біляшівським та Д. І. Яворницьким тривало. Так, 15 (28) червня 1918 р. Микола Федотович поінформував Дмитра Івановича з Києва про задум підготувати видання історичних українських портретів, просячи дозволу сфотографувати такі портрети з колекції Катеринославського обласного музею [3, с. 72].

Заслугує на увагу й інтелектуальна комунікація Д. І. Яворницького з професором кафедри української літератури історико-філологічного факультету Харківського університету М. А. Плевако. 10 травня 1917 р. Микола Антонович направив Дмитру Івановичу листа, в якому порушив питання про необхідність розвитку української школи. В цьому контексті він сповіщав українського історика про утворення у Харкові гуртка однодумців, який ставив на меті започаткувати курси для вчителів по повітових місцях Харківської губернії і підготовку для них лекторів, які б читали вчителям лекції з української мови, літератури, історії, географії тощо. У зв'язку із цим М. А. Плевако просив Д. І. Яворницького надіслати для цих потреб низку його книжок до історії Запорожжя [3, с. 430, 829].

Те, що Д. І. Яворницький був небайдужим до справ розвитку української національної школи не викликає сумнівів. Прямим підтвердженням цього є лист Дмитра Івановича до відомого українського громадського, політичного й культурно-освітнього діяча і комісара народної освіти Катеринославської губернії періоду Української Центральної ради І. М. Труби від 20 серпня 1917 р. У ньому знаний

історик просив Івана Михайловича влаштувати свого доброго знайомого П. І. Павловського письмоводом або помічником класного наставника при українській гімназії в Томаківці. Вже 23 серпня того ж року І. М. Труба повідомив Дмитру Івановичу про критерії комплектування вчительських кадрів для першої селянської української гімназії на землях колишнього Війська Запорозького, за якими учителі мали бути не тільки свідомими українцями, а й знати українську мову. На жаль, П. І. Павловський не знав української мови, а тому не міг здобути підтримки у Івана Михайловича [5, с. 249, 471; 4, с. 314].

У свою чергу Дмитро Іванович отримував листовні прохання й від своїх давніх однодумців. Приміром, у 1919 р. до нього направив листа відомий український мовознавець, літературознавець та культурно-освітній діяч А. С. Синявський, в якому просив Д. І. Яворницького звернутися «з доброю увагою» «до нашого почесного гостя і земляка», відомого державно-політичного та громадського діяча періоду Гетьманату П. Скоропадського А. Я. Шульгина [3, с. 477].

У розглядуваний період Д. І. Яворницький цікавив не тільки вчених, котрі перебували на державній службі за новою українською владою, а й представників молодого покоління дослідників, пов'язаних зі старими інтелектуальними контактами вченого. Прикладом творення таких нових інтелектуальних комунікацій Дмитра Івановича стало листування з ним молодого харківського дослідника І. Я. Айзенштока. Під час студій з історії української літератури він за рекомендацією професора М. Ф. Сумцова, спираючися на свідчення останнього та К. О. Білиловського, звернувся до «катеринославського старожила» й директора обласного музею з приводу можливого ознайомлення з рукописами призабутих українських літераторів І. І. Манжури та Я. І. Щоголева, що зберігалися в Катеринославі.

Незабаром 18-річний дослідник прибув із Харкова в катеринославський музей. Д. І. Яворницький показав юнаку рідкісні колекції і дозволив попрацювати над автографами поета-народолюбця І. І. Манжури. Ці контакти мали продовження. Д. І. Яворницький і І. Я. Айзеншток зрідка зустрічалися в Харкові на засіданнях «правописної наради», бачилися й на Шевченківській виставці 1930 р. [3, с. 9; 1, с. 65].

Молоді історики Харкова знали й про науково-педагогічну діяльність Д. І. Яворницького в Катеринославі. Так, 20 травня 1919 р. харківський історик В. О. Барвінський запропонував Дмитру Івановичу свої послуги «в якості асистента при Вашій кафедрі». Наступний лист цього кореспондента від 25 грудня 1920 р. свідчить про те, що Д. І. Яворницький, напевно, не відмовив, хоча у В. О. Барвінського й не склалося з переїздом до Катеринослава.

Судячи з подальшого листування, Дмитро Іванович направляв харківському кореспонденту свої книжки. Наукова діяльність кате-

ринославського професора викликала захоплення В. О. Барвінського, який на початку 1920-х рр. відмічав, що Дмитро Іванович продовжував наукові студії, «не дивлячись на тяжкі обставини». Тоді ж харківський історик сповіщав Д. І. Яворницького про обрання його членом науково-дослідної кафедри з історії України у Харкові, запитуючи, що, напевно, він уже завідує такою ж кафедрою в Катеринославі. Епістолярні контакти В. О. Барвінського з Д. І. Яворницьким тривали і в подальшому до 1936 р. [3, с. 30–34, 36].

Незважаючи на складні часи революції та громадянської війни, Д. І. Яворницький отримував листи від ряду своїх давніх кореспондентів. Відтак його інтелектуальна комунікативна мережа, сформована ще в дореволюційний період, продовжувала функціонувати, хоча, звісно, не без труднощів.

У 1917 р. Дмитро Іванович отримав листа із Ніжина від професора В. Г. Ляскоронського, з яким епістолярні контакти зародилися ще в 1901 р. Василь Григорович цікавився відомостями про знахідки римських монет на Катеринослащини та взагалі у Південній Україні [3, с. 302–304].

Упродовж 1917–1918 рр. до авторитетного дослідника козаччини неодноразово надходили листи від К. В. Болсуновського, з яким інтелектуальні контакти тривали ще з 1906 р. У них дослідник із Сквири цікавився новою будівлею катеринославського музею, сповіщав про знахідку документів про Січ доби 1734 р., опікувався дарунками рукописів та документів XVII–XVIII ст. для музейної колекції [3, с. 89, 94–96].

Публікація епістолярної спадщини Д. І. Яворницького свідчить про те, що в цей період учений підтримував інтелектуальні контакти і зі своїм давнім другом, українським письменником, видавцем, перекладачем, лікарем і культурно-громадським діячем К. О. Білиловським. Останній після 1917 р. працював у Криму і зазнав утисків з боку більшовиків, які конфіскували в нього велику бібліотеку і звільнили з посади головного лікаря Феодосійської морської лікарської станції.

6 серпня 1918 р. Дмитро Іванович направив своєму «любому і дорогому другу» листа. В ньому вчений не тільки цікавився життям Кесаря Олександровича, а й сповіщав цікаві дані про свою педагогічну діяльність у Катеринославі: «Оце усе читав лекції по-українськи аж чотирьом курсам, а швидко розпочну читати в місцевому університеті, куди мене вибрали професором по кафедрі історії місцевого краю і Запорожжя». З листа дізнаємося, що Д. І. Яворницький відмічав брак «люду ученого на нашій Україні», а тому вказував на потребу читати лекції ще й у Полтаві, але на заваді цьому став поганий стан очей («бачу тільки одним оком») [5, с. 44–45, 427].

У подальші тижні й місяці листування між друзями тривало. Свідченням цього є другий лист Д. І. Яворницького до Феодосії К. О. Білиловському від 5 жовтня 1918 р., в якому писав про «дуже велику працю» як професора нового Катеринославського університету. Судячи з листа, Дмитро Іванович читав лекції, попри численні хвороби, ще й піддавав «вогню своїм слухачам», тобто ставився до професорської місії вельми відповідально і натхненно віддавав своєю енергією студентам [5, с. 45].

У зазначений період Д. І. Яворницький підтримував інтелектуальні контакти з видатним українським етнографом, фольклористом, істориком, літературознавцем і громадським діячем, харківським професором М. Ф. Сумцовим, з яким епістолярне листування розпочалося ще 1882 р. З його листа-відповіді від 7 березня 1918 р. із Харкова до Катеринослава видно, що Дмитро Іванович просив Миколу Федоровича посприяти в отриманні «докторства». Проте М. Ф. Сумцов радив своєму дорогому старому товаришу і другу перетерпіти якийсь короткий час і залишатися на старому місці в Катеринославі, тому що харківська професура до українського ставиться «вороже занадто» і українську мову нехтує. За цих обставин спроба здобути докторський науковий ступінь могла закінчитися безрезультатно. Дізнавшись про отримання Д. І. Яворницьким посади професора в Катеринославському університеті, М. Ф. Сумцов щиро привітав Дмитра Івановича листом, в якому назвав його «щирим українцем» [3, с. 527, 538, 539, 845].

Як свідчить лист від 26 травня 1920 р., Микола Федорович був утішений виходом у світ «коштовної дорогоцінної книги» Д. І. Яворницького – першого тому «Словника української мови». Харківський професор наголошував, що дане видання стало результатом тривалої наукової праці, підготовленої «з великою любов'ю до народного слова, повагою до народу, яко історичної величної постаті». Високу оцінку цієї роботи надав М. Ф. Сумцов і в листі від 26 грудня 1920 р., в якому відмітив, що це не кабінетна праця, а наповнена чуттям самого життя, людини, краю, людської спільноти [3, с. 540].

Вищезазначене перекоонує, що навіть за складних і драматичних подій Української революції та громадянської війни Д. І. Яворницький зміг не тільки зберегти і відновити важливі старі елементи, а й вибудувати нові складові своєї інтелектуальної комунікативної системи у формі науково-освітньої мережі, що мала як вертикальні, так і горизонтальні лінії поступу. За своєю змістовою сутністю, внутрішніми горизонтальними й вертикальними комунікативними зв'язками, інституційними та персоналістичними особливостями її слід розглядати як українську й національну.

Розвиток інтелектуальних комунікацій Дмитра Івановича цього періоду міцно пов'язаний з його науково-педагогічною діяльніс-

тю на відкритому історико-філологічному факультеті Катеринославського університету, де було започатковано новий науково-освітній напрям – історична україністика. Водночас за умов революційного піднесення Д. І. Яворницький інтелектуальні комунікації набули динаміки в процесі популяризації історичних знань, під час виступів на курсах, з'їздах, зібраннях та в товариствах. Незважаючи на складні часи революції та громадянської війни, відомий знавець української козаччини зав'язав нові епістолярні контакти з ученими на державній службі тодішньої української влади та з молодими дослідниками, а поряд із тим не припиняв старих листовних зв'язків з українськими науковцями. Науково-освітні комунікації Д. І. Яворницького періоду 1917–1920 рр. вийшли за межі одного регіону і зробили свій помітний внесок у творення нового українського національного інтелектуального простору.

Бібліографічні посилання

1. **Айзеншток Ієремія.** «Ключ передайте дідусяві» / Ієремія Айзеншток // Чабан Микола. Сучасники про Яворницького / Микола Чабан. – Д., 1995.– С. 65–66.
2. **Васковський Р. Ю.** Газета «Республіканець» як джерело з історії Катеринославщини доби Директорії / Р. Ю. Васковський // 3 минувшини Подніпров'я : зб. матер. наук. конфер., присвяч. Міжнар. дню музеїв, 17 травня 1994 р. – Д., 1995. – С. 107–111.
3. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 1 : Листи вчених до Д. І. Яворницького / упоряд. : С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник; вступ. ст. С. В. Абросимової, А. І. Перкової; перед. слово Б. Т. Карапиша. – Д., 1997.
4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 2 : Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд. : С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; вступ. ст. С. В. Абросимової; під заг.ред. Н. І. Капустіної. – Д., 1999.
5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Д., 2005.
6. **Єнджеєвич Єжи.** Володар дивовижного світу / Єжи Єнджеєвич // Чабан Микола. Сучасники про Яворницького / Микола Чабан. – Д., 1995.– С. 57–59.
7. **Заруба В. М.** Постаті (Студії з історії України. Книга друга) / В. М. Заруба. – Д., 1993.
8. **Колесник Ірина.** Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій / Ірина Колесник. – К., 2009.
9. **Колпакова О. О.** Історик у вирі історії: Дмитро Іванович Яворницький в революційну і постреволуційну добу / О. О. Колпакова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2005. – Вип. 3. – С. 43–53.
10. **Колпакова О.** Наукова діяльність Д. І. Яворницького у 1917–1918 рр. / О. Колпакова // Гуманітарний журн. – 2002. – № 2 (14). – С. 65–67.
11. **Палей Абрам.** Зустріч з Еварницьким / Абрам Палей // Чабан Микола. Сучасники про Яворницького / Микола Чабан. – Д., 1995.– С. 67–69.

12. **Світленко С. І.** Біднов Василь Іванович (1874–1935) / С. І. Світленко // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара 1918–2008 : біобібліограф. довідник / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 2-е вид., перероб. і доп. – Д., 2008. – С. 46–47.

13. **Стародубов Кирило.** Він полонив душевною щедрістю / Кирило Стародубов // Чабан Микола. Сучасники про Яворницького / Микола Чабан. – Д., 1995. – С. 63–64.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166, оп. 2, спр. 250.

15. **Яворницький Д. І.** До біографії акад. Д. І. Яворницького: [автобіографія від 22 квітня 1932 р.] / Д. І. Яворницький // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів (далі – ІР НБУ. ВР). – Ф. X, спр. 6553, арк. 1–10.

16. **Яворницький Д. І.** Історія місцевого краю. Курс лекцій, які читані в Катеринославському університеті 1920–1921 рр. / Д. І. Яворницький // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22345, ч. 1–3.

17. **[Яворницький Д. І.]**. Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Екатеринославского университета в 1919–1920 гг. / [Д. І. Яворницький] // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22162, арк. 1–2.

18. **Яворницький Д. І.** Українсько-руське козацтво перед судом історії: [лекція перед студентами Катеринославського університету, читана 20 вересня 1918 р.] / Д. І. Яворницький // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22039, арк. 1–33.

19. **Яценко В. Я.** Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917 р. / В. Я. Яценко // Регіональне і загальне в історії. – Д., 1995. – С. 8–10.

20. **Яценко В. Я.** Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917 – 1920 рр. / В. Я. Яценко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2005. – Вип. 3. – С. 35–43.

Надійшла до редколегії 17.04.2015

УДК 94(477)

О. А. Сміянова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БУДИНОК Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Висвітлено і проаналізовано побутові умови будинку Д. І. Яворницького в Катеринославі в першій половині ХХ ст., простежено взаємпливи побуту і професійної діяльності вченого.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, будинок, діяльність, побут, господарство.